

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΖΗΚΙΔΟΥ

Γυμνασιάρχου

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΙΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΙΣ ΜΑΘΗΤΩΝ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΣΙΔΕΡΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ «ΑΙ ΜΟΥΣΑΙ» ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

15—'Οδός 'Ερμού—15

1903

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΜΕΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

*Πᾶν γνήσιον ἀντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ
συγγραφέως καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ ἐκδότου.*

Κ. Π. Πηδ.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΤΩ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΩ, ΘΕΙΟΤΑΤΩ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΩ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ

ΙΩΑΚΕΙΜ ΤΩ ΤΡΙΤΩ

ΑΝΘ' ΩΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΠΡΑΤΤΕΙ ΑΓΑΘΩΝ

ΤΟΔ' ΑΝΑΤΙΘΗΣΙΝ

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

*«Ἐκίστα οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν ἀνθρώπων
λανθάνουσιν ὁ, τι ἂν ποιῶσιν» (Ξενοφ. Ἀγησίλ. ε', 6).*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον ὕλη ἀλλὰ καὶ πνεῦμα εἶνε·
« Ἡμεῖς ἐσμὲν ψυχὴ, ζῶν ἀθάνατον ἐν
θνητῷ καθειργμένον φρουρίῳ »¹. τούτου δ'
ἐνεκα ἀνήκει οὗτος οὐ μόνον εἰς τὴν γῆν ἀλλὰ καὶ εἰς
τὸν οὐρανόν. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ ἄνθρωπος μόνον περὶ τὴν
ὕλην ἡσχολήθη καὶ ὄλος αὐτῇ προσετάκη, οὐδὲν μέγα
καὶ ὑψηλὸν κατώρθωσεν, ἀλλὰ τούναντίον ἐκ τῆς ὑψη-
λῆς βαθμίδος, ἦν ἐν τῇ τάξει τῶν δημιουργημάτων
κατέχει θεόθεν, ἐξέπεσεν, « ἄνθρωπος ἐν τιμητῶν
οὐ συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι
τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς »².
Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ ἄνθρωπος ἡσχολήθη περὶ πνευματικὰς
μελέτας καὶ καθόλου ἐφιλοσόφησε, κατώρθωσε μεγάλα
καὶ ὑψηλά· διότι « ἡ φιλοσοφία ἀγαθῶν παντοδαπῶν
δημιουργὸς καὶ διδάσκαλος ὑπάρχει, ἐν μὲν τῷ θεωρη-
τικῷ μορίῳ ἀποκρίνουσα τοῦ ψεύδους τὸ ἀληθές καὶ
τούτου τὴν μὲν λαμπρότητα διατρανοῦσα, ἐκείνου δὲ
λαμπρὸν ποιοῦσα τὸ σκότος· ἐν δὲ τῷ πρακτικῷ μέρει
διαιροῦσα τοῦ κακοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ τάς τε ἄλλας ἀ-
νορθοῦσα πράξεις καὶ τὰ ἦθη διακοσμοῦσα »³. Διὰ ταῦτα
ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος ν' ἀσχολῆται ὡς οἶόν τε μάλιστα

1 Ψ. Πλατ. Ἀξιοχ. σ. 365. ε'.

2 Δαβὶδ ψαλμ. ΜΗ', 21.

3 Θεαγέν. Λιβαδ. ἐπιστολ. Μαυροκορδ. σ. μς'.

ς'.

περὶ τὴν μελέτην τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων, δι' ὧν τὰ πολλὰ καὶ ἥθος κόσμιον προκταῖ καὶ τὴν διάνοιαν γίνεται βελτίων ἑαυτοῦ. Τοῖς δ' ἀμελοῦσι τῶν μαθημάτων τούτων καὶ ὀλιγώρως ἔχουσιν αὐτῶν δυνατόται τις νὰ εἴπῃ τοῦθ' ὅπερ ὁ Σουκράτης ἔλεγεν, «ὦ ἄριστε ἀνδρῶν, . . . χρημάτων μὲν οὐκ αἰσχύνει ἐπιμελούμενος, ὅπως σοι ἔσται ὡς πλεῖστα, καὶ δόξης καὶ τιμῆς, φρονήσεως δὲ καὶ ἀληθείας καὶ τῆς ψυχῆς, ὅπως ὡς βελτίστη ἔσται, οὐκ ἐπιμελεῖ οὐδὲ φροντίζεις»¹

Καὶ ὅτι μὲν μεγάλως ὠφελοῦσι τὸν ἄνθρωπον τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα, ὧν ἐν εἶνε καὶ ἡ Ψυχολογία, τοῦτο οὐδαμῶς χρήζει μακροῦ λόγου· διότι εἶνε ἀλήθεια ὑπὸ πάντων ὁμολογουμένη, ἀλήθεια ἀναμφήριστος. Πῶς δὲ ἡ Ψυχολογία ἢ εἰς μαθητὰς καὶ μαθητρίας προωρισμένη ὀφείλει νὰ εἶνε συντεταγμένη; ἀφ' οὗ μάλιστα τὸ Ἰπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως εἰς μίαν ὥραν περιώρισε τὴν καθ' ἑβδομάδα διδασκαλίαν αὐτῆς; Βεβαίως αὕτη ὀφείλει νὰ εἶνε ἐπίτομος, περιληπτικὴ πάντων, σαφεστάτη περὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἔκφρασιν καὶ ὡς οἶόν τε μάλιστα εὐληπτος. Ὀφείλομεν δὲ παρρησίαν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων καθ' ἑαυτὰ ὄντων ἀσαφῶν πολλοὶ περιβάλλοντες αὐτὰ γλωσσικὴν περιβολὴν ἤκιστα κατάλληλον κατέστησαν αὐτὰ μᾶλλον ἀσαφῆ καὶ ἀπρόσιτα τῇ σπουδαζούσῃ νεολαίᾳ. Καὶ ὀρθῶς μὲν ἐλέχθη ὅτι «ὄργανον τῆς

¹ Πλατ. Ἀπολογ. σ. 29, δ'—ε'.

παιδείας ἢ χρῆσις τῶν βιβλίων ἐστίν»¹, ἀλλὰ τοῦτο ὀρθῶς ἔχει τότε μόνον, ὅταν τὰ βιβλία εἶνε συντεταγμένα σαφῶς καὶ ἀρμοδίως πρὸς ὃν προωρίσθησαν σκοπόν· διότι πάλιν λέγεται τόδε· «τὸν ἄνδρα τοῦτον βιβλίον διέφθορεν»². Τοῦτο συνιδόντες ἐπειράθημεν, ὅση ἡμῖν δύναμις, νὰ εἴμεθα σαφεῖς περὶ τὴν ἔκφρασιν καὶ καθιστώμεθα εὐληπτοὶ διὰ παραθέσεως παραδειγμάτων. Πᾶσαν ἐπιμέλειαν κατεβάλομεν ἵνα καταστήσωμεν τὸ μάθημα τῆς Ψυχολογίας σαφές. Εἶνε ἀληθές ὅτι ζῶν βιβλίον τοῦ μαθητοῦ εἶνε ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, πρὸς τῷ διδασκάλῳ ὅμως εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχη ὁ μαθητὴς ἀνά χειῖρας καὶ εὐμέθοδον καὶ σαφές Ἐγχειρίδιον τοῦ διδασκομένου μαθήματος· διότι ὁ μαθητὴς ἐν τῇ κατ' οἶκον ἐργασίᾳ αὐτοῦ μελετῶν ν' ἀνακαλέσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἐν τῇ διδασκαλίᾳ λεχθέντα ὀφείλει νὰ βοηθῆται ὑπὸ τοῦ ἀνά χειῖρας Ἐγχειριδίου, ὅπερ ἵνα εἶνε τοιοῦτον, προσήκει νὰ εἶνε σαφές καὶ εὐληπτον καὶ εἶνε συντεταγμένον ψυχολογικῶς, ἥτοι κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ψυχολογικῆς μορφώσεως τοῦ μαθητοῦ, εἰς ὃν ὀφείλει ν' ἀποβλέπῃ ὁ συγγραφεὺς ἐκάστου βιβλίου, ἵνα γίνηται μετ' εὐκολίας ἢ πρόσληψις τῆς προσφερομένης γνώσεως.

Εἶνε δ' ἡ Ψυχολογία αὕτη οὐχὶ μετάφρασις, ἀλλὰ προῖον γνώσεων ψυχολογικῶν προσκτηθεισῶν ἐκ μελέτης πολλῶν Ψυχολογιῶν ἀλλογενῶν ψυχολόγων ἀλλὰ καὶ ἡμετέρων, ὧν αἱ πλεῖσται εἶνε μεταφράσεις, μᾶλ-

1. Πλουταρχ. Παίδ. Ἀγωγ. 10, σ. 8, β'.

2 Ἀριστοφ. ἐν Ταγήνιστ. παρὰ τῷ Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ. 361.

λον δὲ αὐτὴ εἶνε συνεργάνισμα, ἵνα ὦμεν δικαιοτέροι. Ἐκ τῶν ἡμετέρων δὲ Ψυχολογιῶν ἐμελετήθησαν ὑφ' ἡμῶν αἶδε, ἀδυνατούντων νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν πάσας ἐν ᾧ τόπῳ ἐγράφομεν μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν ὄντες.

Ἡ τοῦ καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ὑπάρξαντος καὶ ἡμετέρου καθηγητοῦ τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων Χρίστου Παπαδοπούλου, ἀλλ' αὕτη χειρόγραφος.

Ἐγχειρίδιον τῆς Ἐμπειρικῆς Ψυχολογίας ὑπὸ Γουσταύου Ἀδόλφου Λίνδνερ ἐξελληνισθὲν ὑπὸ Δημητρίου Ἰωαννίδου Ὀλυμπίου ἐν Ἀθήναις 1884 (ἐκ σελ. 106).

Αὕτη ἡ ψυχολογία πολλάκις ἐξεδόθη καὶ μετὰ τινῶν βελτιώσεων.

Ἐμπειρικὴ Ψυχολογία ὑπὸ Ἀριστείδου Σπαθάκη ἐν Ἀθήναις 1895 (ἐκ σελ. 67).

Στοιχεῖα Ἐμπειρικῆς Ψυχολογίας ὑπὸ Α. Ζαμαρίου ἐν Ἀθήναις 1896 (ἐκ σελ. 109).

Ἐμπειρικὴ Ψυχολογία Στεφάνου Δ. Ῥώση ἐν Ἀθήναις 1897 (ἐκ σελ. 68).

Π. Κονράδου, διευθυντοῦ τοῦ ἐν Chur Διδασκαλείου, Ψυχολογία ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Δ. Κ. Ζαγγογιάννη ἐν Ἀθήναις 1902 (ἐκ σελ. 390).

Καὶ ἡ μὲν ὕλη τῆς Ψυχολογίας, ἣν ὀφείλει νὰ περιέχῃ Ἐγχειρίδιόν τι ψυχολογικόν, εἶνε ἤδη γνωστὴ καὶ ὑπὸ πασῶν σχεδὸν τῶν Ψυχολογιῶν διδάσκεται, τὸ εἶδος δὲ τῆς συνδέσεως καὶ ἐπεξεργασίας τῆς ὕλης ταύτης κατὰ τὸν συνδυαστικὸν τρόπον τῆς φαντασίας ἦτο ἡμέτερον ἔργον, περὶ ὃ καὶ ἠσχολήθημεν ἰδιαίτατα ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ τοῦ Ἰσοκράτους.

«Εἰ μὲν μηδαμῶς ἄλλως οἶόν τ' ἦν δηλοῦν τὰς αὐτὰς πράξεις ἄλλ' ἢ διὰ μιᾶς ιδέας, εἶχεν ἄν τις ὑπολαβεῖν, ὡς περίεργόν ἐστι τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκείνοις λέγοντα πάλιν ἐνοχλεῖν τοῖς ἀκούουσιν· ἐπειδὴ δ' οἱ λόγοι τοιαύτην ἔχουσι τὴν φύσιν ὥσθ' οἶόν τ' εἶναι περὶ τῶν αὐτῶν πολλαχῶς ἐξηγήσασθαι, καὶ τά τε μεγάλα ταπεινὰ ποιῆσαι καὶ τοῖς μικροῖς μέγεθος περιθεῖναι, καὶ τά τε παλαιὰ καινῶς διελθεῖν καὶ περὶ τῶν νεωστὶ γεγεννημένων ἀρχαίως εἰπεῖν, οὐκέτι φευκτέον ταῦτ' ἐστί, περὶ ὧν ἕτεροι πρότερον εἰρήκασιν, ἀλλ' ἄμεινον ἐκείνων εἰπεῖν πειρατέον»¹.

Λαμβάνοντες δ' ἐπ' ὀφθαλμῶν τὴν νῦν παρατηρούμενην, ὡς μὴ ὄφελε, θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν καὶ ψυχρότητα, ἣτις τῷ ἡμετέρῳ ἔθνει θὰ εἶνε γάγγραινα πρόρριζον τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ προμηνύουσα, προσέτι δὲ τὸν ἀνειμένον καὶ τρυφηλὸν βίον καὶ τὴν ἔλλειψιν αὐστηρῶν ἡθῶν, ἐφ' οἷς αὐστηροῖς ἦθεσι σφόδρα διεκρίνοντο οἱ ἡμέτεροι πατέρες, καὶ τὸ ὑλόφρον καὶ θνητόψυχον πολλῶν τῶν παρ' ἡμῖν Ἑλλήνων, οἷτινες εὐφυΐαν δῆθεν καὶ ὑπερτέραν μόρφωσιν τῶν κοινοτέρων ἀνθρώπων ἐνδεικνύμενοι, δίκην δ' ἀναισθήτων ψιττακῶν πάντα τὰ ἐξ Εὐρώπης φαῦλα ἀρυόμενοι καὶ μιμούμενοι εἶνε περιφρονηταὶ τῶν ὀρθῶν δοξασιῶν, ἐπεμείναμεν μὲν πως μᾶλλον ἐν τοῖς μέρεσι τῆς Ψυχολογίας τοῖς ἀναφερομένοις εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ ἥθους καὶ εἰς τὰς περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις δοξασίας, θέλοντες νὰ ἐμφυτήσωμεν μὲν καὶ ἐμφυτεύσωμεν τῇ ἀπαλῇ τῶν παιδῶν

¹ Ἰσοκρ. Πανηγυρ. § 7—8 σελ. 42, γ'—δ'.

ψυχῇ πεποιθήσιν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἀναπτύξωμεν δ' ἐν αὐτοῖς βίον κόσμιον καὶ ἐνάρετον καὶ ἐξεγείρωμεν εὐσέβειαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ θρησκευτικὰ συναισθήματα.

Αἱ σκέψεις αὗται προέτρεψαν ἡμᾶς νὰ συντάξωμεν τὸ Ἐγχειρίδιον τοῦτο, σκέψεις ἀποβλέπουσαι πρὸς ὠφέλειαν τῆς σπουδαζούσης νεολαίας, ἣ τινι καὶ προσφέρομεν τὴν βίβλον ἐπὶ χρησταῖς ἐλπίσι νομίζοντες ὅτι συντελοῦμέν πως διὰ ταύτης εἰς τὴν προοδοποίησιν τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων. Εἰ δὲ τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ἐτύχομεν, περιμένομεν νὰ μάθωμεν παρὰ τῶν φίλων καθηγητῶν, οἵτινες χρήσιν τῆς Ψυχολογίας ταύτης θὰ ποιήσωνται. Παρακαλοῦμεν δὲ πάντα μέλλοντα νὰ μεταχειρίσῃται τὴν βίβλον ταύτην νὰ γνωρίσῃ ἡμῖν, ποῦ παρετήρησεν ἀτελείας τινὰς ἢ ἀσάφειάν τινα, ἵνα ταύτας ἐπανορθώσωμεθα ἐν ἑτέρα τῆς βίβλου ταύτης ἐκδόσει. Παρακαλοῦμεν δὲ προσέτι νὰ διορθώσῃ τὰ παρεισφθαρέντα παροράματα, ἅτινα δυστυχῶς παρεισεκώμασαν εἰς τὴν βίβλον, διότι ἡμεῖς μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν ὄντες δὲν ἠδυνάμεθα νὰ διορθώσωμεν τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια.

Ἐγγραφον ἐν Λαρίσῃ κατὰ Μάϊον τοῦ 1903.

Γεώργιος Δ. Ζηκίδης.

ΣΗΜ. Ἐς διασκευασθῆ ἡ § 26 τῆς ψυχολογίας ὡς ἑξῆς·

§ 26. Αἰσθησις εἶνε ἡ διὰ τινος αἰσθητηρίου ὄργανου ἀντίληψις πράγματός τινος. Εἶνε δὲ αἱ αἰσθήσεις πέντε, ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή, ἡ γεῦσις, ἡ ὄσφρησις καὶ ἡ ἀφή. Τούτων δὲ αἰσθητήρια ὄργανα, ἅτινα ἐρεθιζόμενα ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν γεννῶσιν ἐν τῇ ψυχῇ αἰσθήματα, εἶνε οἱ ὀφθαλμοί, τὰ ὦτα, ἡ γλῶσσα, ἡ ῥίς καὶ αἱ ἐνιαχοῦ τοῦ δέρματος ὑπάρχουσαι θηλαὶ τῆς ἀφῆς (ἴδια δὲ ἐπὶ τῶν δακτύλων τῆς χειρός). Αἱ αἰσθήσεις ἐν στενωτέρῳ ἐννοίᾳ σημαίνουσι καὶ αὐτὰ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Εἰσαγωγικαὶ γνώσεις.

§ 1. Ὁ ἄνθρωπος ἐξετάζων ἑαυτὸν καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ κατανοεῖ ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχει οὐσία τις διάφορος τοῦ σώματος, ἣτις καλεῖται ψυχὴ. Τὸ σῶμα δὲ καὶ ἡ ψυχὴ εἶνε τὰ δύο μέρη, ἐξ ὧν ὁ ἄνθρωπος σύγκεται. Καὶ περὶ μὲν τοῦ σώματος πραγματεύεται ἡ Σωματολογία, περὶ δὲ τῆς ψυχῆς ἡ Ψυχολογία, περὶ ἀμφοτέρων δὲ ἡ Ἀνθρωπολογία.

§ 2. Ἡ Ψυχολογία, εἰ μὲν αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτὴν ἐξετάζη, λέγεται μεταφυσικὴ Ψυχολογία, εἰ δὲ τὰς διαφόρους ἐνεργείας τῆς ψυχῆς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ἐρευνᾷ, λέγεται ἐμπειρικὴ Ψυχολογία, περὶ ἧς καὶ πραγματευόμεθα ἐνταῦθα.

§ 3. Ἡ ἐκ τῆς πείρας προερχομένη γνῶσις λέγεται ἐμπειρία, ἡ δὲ πεῖρα, ἣτις εἶνε πρακτικὴ ἄσκησις, ἔχει δύο πηγάς, ἢ τὸν ἔξω κόσμον τὸν ὑλικὸν ἢ τὸν ἔσω κόσμον, τὴν ψυχὴν. Τοῦ μὲν ἔξω κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ συμβαινόντων πείραν λαμβάνομεν διὰ τῶν πέντε αἰσθήσεων, τοῦ δὲ ἔσω κόσμου, τῆς ψυχῆς, καὶ τῶν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συμβαινόντων πείραν λαμβάνομεν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς λεγομένης αἰσθήσεως, τῆς συνειδήσεως. Ὁ ἄνθρωπος δ' αὐτὸς ἀνήκων εἰς τὸν διπλοῦν κόσμον, τὸν ὑλικὸν καὶ ἄυλον, φέρει ἐν ἑαυτῷ δύο εἰδῶν φαινόμενα. Τὰ πρῶτα φαινόμενα,

ἄτινα ἐξεταζόμενα ὑπὸ διαφόρων φυσικῶν ἐπιστημῶν, τῆς Φυσικῆς, τῆς Φυσιολογίας, τῆς Ἀνατομικῆς κτλ., ἐρμηνεύονται κατὰ τοὺς γενικοὺς κανόνας τῆς ὕλης, εἶνε τὰ φαινόμενα τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ ἐμφανίζεται ὡς βαρὺ, ὀλκίμον (ἐλαστικόν), κατέχον χῶρον, πορῶδες, κινούμενον, ἀναπνέον, τρεφόμενον, αὐξανόμενον, κτλ. Τὰ δεύτερα δὲ φαινόμενα, ἄτινα ἐξετάζει ἡ ἐμπειρικὴ Ψυχολογία, δὲν εἶνε ὅμοια πρὸς τὰ πρῶτα οὐδὲ ἐρμηνεύονται κατὰ τοὺς αὐτοὺς γενικοὺς κανόνας τῆς ὕλης. Τοιαῦτα δὲ φαινόμενα εἶνε τὰ αἰσθήματα, αἱ παραστάσεις, αἱ ἔννοιαι, αἱ κρίσεις, ἡ φαντασία, ἡ μνήμη, τὰ συναισθήματα, αἱ ὀρέξεις κτλ.

§ 4. Ἡ Ψυχολογία μεταχειριζομένη τὴν μέθοδον τῶν ἄλλων ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν οὐ μόνον ἀναζητεῖ καὶ συλλέγει τὰ γεγονότα τῆς ἐμπειρίας, τὰ διάφορα ψυχικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ κατατάττουσα αὐτὰ εἰς συστήματα ἀνευρίσκει καὶ τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῶν καὶ κατανοεῖ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ τὴν αἰτιώδη ἀλληλουχίαν τοῦ ψυχικοῦ βίου.

§ 5. Ἡ Ψυχολογία ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν φαινομένων τοῦ ψυχικοῦ βίου μεταχειρίζεται τὴν ἐπαγωγικὴν ἢ γενετικὴν λεγομένην μέθοδον, ἀκολουθοῦσα τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ψυχικοῦ βίου· διότι ὁρμωμένη πρῶτον ἀπὸ τῶν ἀρχικῶν ψυχικῶν καταστάσεων (αἰσθημάτων), εἶτα δὲ προβαίνουσα εἰς τὰς ὕστερογενεῖς καταστάσεις τῆς ψυχῆς (παραστάσεις, συναισθήματα, ὀρέξεις) προάγεται εἰς τὴν γενικὴν ἔννοιαν αὐτῆς τῆς ψυχῆς, δηλ. ἀπὸ τῶν μερικῶν βαίνει ἐπὶ τὰ καθόλου. Ἡ μέθοδος αὕτη λέγεται καὶ ἀναλυτικὴ. Ἀντίθετος μέθοδος ταύτης εἶνε ἡ συνθετικὴ, ἣτις καὶ ἀποδεικτικὴ λέγεται. Αὕτη ὁρμωμένη ἀπὸ τῶν γενικῶν (ἀπὸ τῆς ἐννοίας αὐτῆς τῆς ψυχῆς) βαίνει

ἐπὶ τὰ μερικά (τὸν σχηματισμὸν τῶν νόμων τοῦ ψυχικοῦ βίου).

§ 6. Ἰδρυτὴς τῆς Ψυχολογίας ὡς ἰδίας ἐπιστήμης εἶνε ὁ ἐκ Σταγίρων τῆς Μακεδονίας Ἀριστοτέλης (384—322 π. Χ.), ὅστις ἔγραψε περὶ ψυχῆς ἐν τρισὶ βιβλίοις.

Περὶ ψυχῆς.

§ 7. Ψυχὴ ἐν τῇ στενωτέρᾳ καὶ συνήθει σημασία τῆς λέξεως λέγεται ἢ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἄυλος οὐσία ἢ μετὰ τοῦ σώματος ἐνεργοῦσα ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ. Ἡ ψυχὴ καλεῖται καὶ πνεῦμα, ὅταν θεωρῆται ὡς ἐνεργοῦσα καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ σώματος.

§ 8. Ὅτι ὑπάρχει ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὐσία πάντῃ διάφορος τῆς ὕλης καὶ τοῦ σώματος, ἦτοι ἄυλος, ἀπλή καὶ ἐνιαία, ἣν καλοῦμεν ψυχὴν, ἀποδεικνύεται διὰ τῶν ἐξῆς ἀποδείξεων.

Α') Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ὑλικά τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εὐρίσκονται οὐδεμίαν ἔχοντα ὁμοιότητα πρὸς ἄλληλα. Τὰ ὑλικά σώματα ἐμφανίζονται ἔχοντα ὠρισμένας ἰδιότητας, οἷας δὲν βλέπομεν ἐν τοῖς ψυχικοῖς φαινομένοις. Ἰδιότητες τῶν ὑλικῶν σωμάτων εἶνε ἢ ἐν χώρῳ ἔκτασις, τὸ πορῶδες, ἢ ἔλξις, τὸ διαιρετόν, τὸ ὀγκιμον, κτλ. Τοιαύτας δὲ ἰδιότητας τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ αἰσθητά, αἱ παραστάσεις, τὰ συναισθητά, αἱ ὁρέξεις, κτλ., οὐδόλως ἐμφανίζουσιν. Π. γ. οἰκία τις ἔχουσα τοσαύτην ἢ τοσαύτην ἔκτασιν ἀναπλαττομένη ἐν τῇ ψυχῇ δὲν ἔχει ἔκτασιν ἀλλὰ μόνον ἔντασιν, δηλ. εἶνε μᾶλλον ἢ ἦτιον σαφές. Ὅθεν συνάγεται ὅτι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα μὴ ἐρμηνεύόμενα καθ' ὅν τρόπον καὶ τὰ ὑλικά ἀναφέρονται εἰς οὐσίαν διάφορον τῆς ὕλης, ἦτοι ἄυλον, τὴν ψυχὴν.

Β') Πᾶς ἄνθρωπος γινώσκει ὅτι καθ' ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ εἶνε ὁ αὐτὸς κατ' οὐσίαν. Καὶ ὡς νέος καὶ ὡς

ἀνὴρ καὶ ὡς γέρον ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας μέχρι τοῦ γήρατος ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἀλληλουχίαν πράξεων καὶ συνειδήσεως. Τοιαύτη δὲ δὲν εἶνε ἡ ὕλική τοῦ σώματος οὐσία· διότι αὕτη κατὰ τὰ πειράματα τῆς Φυσιολογίας εὐρίσκεται ἐν διηνεκεῖ ἀλλοιώσει καὶ μεταβολῇ, ὥστε ὁ ἀνθρώπινος ὄργανισμὸς ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ ὅλος ἀνανεοῦται, γίνεται δὲ τοῦτο πολλάκις κατὰ τὸν βίον πολυετοῦς ἀνθρώπου. Ἐὰν δὲ τοιαύτη ἀνανέωσις ἐγένετο καὶ ἐν τῇ ψυχῇ, οἷα γίνεται ἐν τῷ σώματι, τότε ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶχε ψυχὴν τετραχῶς ἀλλοιωθεῖσαν, ἥτοι θὰ εἶχε παιδικήν, νεανικήν, ἀνδρικήν καὶ γεροντικήν ψυχὴν, ἐν ἑκάστη δ' ἀλλοιώσει δὲν θὰ ὑπῆρχε παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἀλληλουχία τῶν προτέρων καὶ νέων πράξεων οὐδὲ ἐνότης συνειδήσεως. Ὅθεν συνάγεται ὅτι ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ὑπάρχει οὐσία τις ἀμετάβλητος καὶ μόνιμος, ἣτις οὐδόλως ὑπόκειται εἰς τὸν γενικὸν νόμον τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ νὰ διαμένῃ ἀείποτε ἢ αὐτή.

Γ') Πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τὰ σύγχρονα καὶ τὰ διαδοχικὰ συνεννοῦνται ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ σημείῳ (ἐν τῇ αὐτῇ οὐσίᾳ). Π. χ. ἐὰν ἀντιληφθῶμεν διὰ τῶν διαφόρων αἰσθήσεων ἄνθος ῥοδωνιάς, τὰ διάφορα αἰσθήματα τῆς ὀσφρήσεως, τοῦ χρώματος τῶν πετάλων τῆς στεφάνης, τοῦ σχήματος καὶ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, κτλ., δὲν μένουσι κεχωρισμένα ἀλλήλων, ἀλλὰ συνεννοῦνται πάντα συνέροχόμενα ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ οὐσίᾳ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, ὅπερ καλεῖται ἐνότης τῆς συνειδήσεως, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶνε σύνθετος ἐκ μερῶν καὶ διαιρετή, ὡς ἡ ὕλη, ἀλλὰ μία καὶ ἐνιαία.

§ 9. Ὅτι δὲ ἡ ψυχὴ εἶνε ἀθάνατος; ἥτοι δὲν εξαφανίζεται μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ μετ' αὐτὸν διατηρεῖ τὴν ὑπόστασιν αὐτῆς καὶ ἔχει συνείδησιν καὶ βούλησιν, ἀποδεικνύεται διὰ τῶν ἐπομένων 3 ἀποδείξεων.

Α') 'Η ψυχή οὐσα ἀπλή δὲν συνίσταται ἐκ μερῶν, ἤτοι εἶνε ἀμερῆς, ὡς ἀποδεικνύει ἡ συγκέντρωσις καὶ συνένωσις πάντων τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἐν μιᾷ οὐσίᾳ. Τοιαύτη δ' οὐσα ἡ ψυχή δὲν ὑπόκειται εἰς ἀποσύνθεσιν καὶ φθορὰν, ἤτοι εἶνε ἀθάνατος. 'Η ἀπόδειξις αὕτη καλεῖται ὀντολογική.

Β') 'Η ψυχή εἶνε δεκτικὴ ἀτελευτήτου ἀναπτύξεως καὶ ἐπιποθεῖ ἀείποτε μείζονα τελειοποίησιν καὶ εὐδαιμονίαν. Τοῦτο ἐν τῷ ἐπιγίῳ βίῳ δὲν δύναται ἡ ψυχή νὰ πληρώσῃ τελέως, φαίνεται δὲ ὅτι ἐν ἑτέρῳ βίῳ αἱ τοιαῦται τάσεις καὶ ἐπιθυμίαι τῆς ψυχῆς θὰ πληρωθῶσιν. "Οθεν συνάγεται ὅτι ἡ ψυχή θὰ ὑπάρχῃ καὶ μετὰ τὴν θάνατον τοῦ σώματος. 'Η τοιαύτη ἀπόδειξις λέγεται τελεολογική.

Γ') 'Η ψυχή συναισθάνεται ἐν ἑαυτῇ τὴν ὑπαρξιν ἐμφύτου τινὸς ἠθικοῦ νόμου, ὅστις ἀπαιτεῖ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἐν δὲ τῇ ἐκτελέσει αὐτοῦ ὑπάρχει ἠθικὴ χαρὰ καὶ ἀληθῆς εὐδαιμονία. Χάριν δὲ τούτου ὁ ἄνθρωπος θυσιάζει τὰς ὁρέξεις καὶ ἐπιθυμίας τοῦ σώματος καὶ αὐτὴν ἐνίοτε τὴν σωματικὴν ζωὴν. 'Αλλ' ἐν τῷ παρόντι βίῳ δὲν πληροῦται ἡ διὰ τῆς ἀρετῆς αὕτη εὐδαιμονία. "Οθεν συνάγεται ὅτι ὑπάρχει μέλλον βίος, ἐν ᾧ εἶνε δυνατὴ ἡ τοιαύτη εὐδαιμονία. 'Η ἀπόδειξις αὕτη λέγεται ἠθική.

Πηγὰὶ τῆς Ψυχολογίας.

§ 10. 'Η κυρία πηγή, ἐξ ἧς προέροχεται ἡ γνῶσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ καταστάσεων, εἶνε ἡ ἐκ τῆς παρατηρήσεως ἐμπειρία. Εἶνε δὲ ἡ παρατήρησις διττή, ἤτοι παρατήρησις τῶν οἰκείων ψυχικῶν καταστάσεων καὶ παρατήρησις τῶν ἀλλοτριῶν ψυχικῶν καταστάσεων. 'Η πρώτη παρέχει ἄμεσον γνῶσιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ εἶνε ἡ κυριωτέρα πηγή τῆς ψυχολογικῆς ἐμπειρίας. Καλεῖται δὲ αὕτη αὐτοπαρατήρησις.

§ 11. Ἡ αὐτοπαρατήρησις παρέχει πολλὰς δυσκολίας.

Α') Διότι ἡ ψυχὴ διχάζεται εἰς παρατηροῦν καὶ παρατηρούμενον, ὅπερ ἐπηρεάζει τὴν σαφήνειαν τῶν προϊόντων τῆς παρατηρήσεως.

Β') Διότι ὀλίγοι μόνον ἄνθρωποι δύνανται νὰ ἐξετάζωσιν αὐτοὶ ἑαυτούς, οἱ δὲ πολλοὶ οὔτε δύνανται οὔτε ἐπιθυμοῦσι νὰ ποιῶσι τοῦτο προσηλωμένοι ὄντες εἰς τὸν ἔξω κόσμον, προβλ. «Οἱ πολλοὶ ὠρμηκότες ἐπὶ τὸ σκοπεῖν τὰ τῶν ἄλλων πράγματα οὐ τρέπονται ἐπὶ τὸ ἑαυτούς ἐξετάζειν» (Ξεν. Ἀπομν. Γ', ζ, 9).

Γ') Διότι δὲν εἶνε εὐκόλος ἡ ἐπὶ πολὺν χρόνον αὐτοπαρατήρησις ἔνεκα τοῦ φευκτικοῦ τρόπου τῶν ψυχικῶν καταστάσεων καὶ τῆς στιγμιαίας αὐτῶν διαρκείας ἐν τῇ συνειδήσει.

Δ') Διότι ἡ φιλαυτία, ἡ ματαιοφροσύνη καὶ ὑπερηφανία εἶνε κώλυμα τῆς αὐτοπαρατηρήσεως. Πᾶς τις νομίζει ὅτι εἶνε βελτίων ἢ ὅσον πραγματικῶς εἶνε, ἀνακαλίπτει δ' εὐκολώτερον τὰ τοῦ ἄλλου σφάλματα ἢ τὰ ἑαυτοῦ. Ὅθεν ὀρθῶς λέγεται τόδε· «ἅπαντές ἐσμεν εἰς τὸ νοουθετεῖν σοφοί, αὐτοὶ δ' ὅταν σφαλῶμεν, οὐ γιγνώσκομεν» (Εὐριπ. Ἀποσπ.).

Αἴρονται δ' αἱ δυσκολίαι τῆς αὐτοπαρατηρήσεως διὰ τῆς αὐταπαρνήσεως, διὰ τοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἔρωτος, διὰ τῆς καθημερινῆς ἕξεως, ὡς ἐποίει ὁ Πυθαγόρας, ὅστις ἐξετάζων ἑαυτὸν ἔλεγε (Χρυσ. ἔπη 43):

«πῆ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ ἔτελέσθη;»

§ 12. Δευτέρα πηγὴ τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας εἶνε ἡ παρατήρησις τῶν ψυχικῶν καταστάσεων τῶν ἄλλων. Αἱ δυσκολίαι αἱ παρατηρούμεναι ἐν τῇ αὐτοπαρατηρήσει δὲν ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα. Διότι δὲν διχάζεται ἡ ψυχὴ εἰς παρατηροῦν καὶ παρατηρούμενον, ἡ δὲ προσοχὴ δύναται νὰ συγκεντρωθῇ μᾶλλον καὶ νὰ εἶνε διαρκεστέρα. Ἀλλ' ἐκ τῶν παρατηρήσεων

τῶν ἄλλων δὲν λαμβάνομεν ἄμεσον γνῶσιν, ἀλλ' ἔμμεσον μόνον· διότι τὰς ψυχικὰς καταστάσεις τῶν ἄλλων συμπεραίνομεν μόνον ἐξ ἐξωτερικῶν σημείων (ἐκ κινήσεων, λέξεων, βλεμμάτων, μορφασμῶν τοῦ προσώπου, κτλ.).

Χρησιμότης τῆς Ψυχολογίας.

§ 13. Ἡ Ψυχολογία εἶνε χρησιμωτάτη παρὶ ἀνθρώπῳ, ἰδίᾳ δ' εἶνε χρήσιμος ἢ γνῶσις αὐτῆς τοῖς ἐπιτετραμμένοις τὴν τῶν παιδῶν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν· διότι ὁ θέλων νὰ ἐπιδράσῃ τῷ πνεύματι τοῦ παιδευομένου ἀνθρώπου πρὸς ἀνάπτυξιν παραστατικῆς, συναισθητικῆς καὶ βουλευτικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ τοῖς νόμοις καὶ τοῖς τρόποις, οἵτινες διδάσκονται ὑπὸ τῆς Ψυχολογίας.

Διαίρεσις τῆς Ψυχολογίας.

§ 14. Τρία εἶνε τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, αἱ παραστάσεις, τὰ συναισθήματα καὶ αἱ ὀρέξεις. Ὅθεν τρία εἶνε καὶ τὰ μέρη τῆς Ψυχολογίας, τὸ παραστατικὸν (ἢ τὸ παριστάναί), τὸ συναισθητικὸν (ἢ τὸ συναίσθανεσθαι) καὶ τὸ ὀρεκτικόν (ἢ τὸ ὀρέγεσθαι). Τὰ τρία ὅμως ταῦτα ψυχικὰ φαινόμενα διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων· διότι αἱ μὲν παραστάσεις εἶνε πρωτογενεῖς τῆς ψυχῆς ἐνέργειαι, τὰ δὲ συναισθήματα καὶ αἱ ὀρέξεις ὑστερογενεῖς. Βλέπω πρῶτον καλὴν τινα εἰκόνα, ἧς ἔχω τὴν παράστασιν ἐν τῇ ψυχῇ, τὸ κάλλος δὲ τῆς εἰκόνας γεννᾷ ἐν τῇ ψυχῇ μου ἔπειτα τὸ εὐάρεστον συναίσθημα, κατόπιν δὲ τούτου ἐπακολουθεῖ ἢ ἐπιθυμία τῆς κτήσεως τῆς εἰκόνας. Ὅθεν αἱ παραστάσεις προηγούνται τῶν συναισθημάτων, ταῦτα δὲ τῶν ὀρέξεων. Εἶνε δὲ πρὸς ἀλληλα τὰ τρία ταῦτα ψυχικὰ φαινόμενα ἀλληλένδετα. Ἀλλὰ καὶ τῶν παραστάσεων προηγούνται τὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ κατέχουσι θέσιν οἷαν ἐν τῇ Χημίᾳ τὰ στοιχεῖα, ἐν τῇ Φυτολογίᾳ τὰ κύτταρα καὶ ἐν τῇ Γραμματικῇ τὰ 24 γράμματα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Περὶ αἰσθήματος.

§ 15. Τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ συνδέονται πρὸς ἄλληλα στενῶτατα καὶ ἐπιδρῶσιν ἀλλήλοις. Τὸ μὲν σῶμα ἐπιδρᾷ τῇ ψυχῇ καὶ ἐν ἀσθενείαις καὶ ἐν ἄλλαις τοῦ βίου περιστάσεσιν. Ποσάκις βλάβαι σωματικαὶ δὲν ἐπήνεγκαν παραφροσύνην ; Κάλιστα δὲ λέγει ὁ Σωκράτης «καὶ λήθη καὶ ἀθυμία καὶ δυσκολία καὶ μανία πολλάκις πολλοῖς διὰ τὴν τοῦ σώματος καχεξίαν εἰς τὴν διάνοιαν ἐμπίπτουσιν οὕτως ὥστε καὶ τὰς ἐπιστήμας ἐκβάλλειν» (Ξενοφ. Ἀπομ. Γ', ιβ', 6). Ἡ δὲ ψυχὴ ἐπιδρᾷ τῷ σώματι καὶ ἐκδηλοῖ τὰς διαθέσεις αὐτῆς διὰ τοῦ κατήφοῦς ἢ φαιδροῦ προσώπου, διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, διὰ τῆς γλώσσης, διὰ κινήσεων, κτλ., πρβ. «εὐφροαινομένης καρδίας πρόσωπον ἀνθρώπου θάλλει, ἐν δὲ λύπαις οὐσης σκυθρωπάζει» (Σολομ. Παροιμ. ιε', 13). Πῶς ὁμως τὸ ὑλικὸν σῶμα ἐπιδρᾷ τῇ ἀύλῳ ψυχῇ καὶ πῶς ἡ ἄυλος ψυχὴ τῷ ὑλικῷ σώματι, εἶνε μυστήριον ἀκατανόητον τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ.

§ 16. Ἐξωτερικός τις ἐρεθισμὸς ἐπιγενόμενος τῷ σώματι διεγείρει νευρικὴν τινα ἵνα, αὕτη δὲ διαβιβάζει τὸν ἐρεθισμὸν εἰς τὸν ἐγκέφαλον, διὰ δὲ τοῦ ἐγκεφάλου μεταδίδεται οὕτως

τῆ ψυχῆ, ἐν δὲ τῆ ψυχῆ ὁ ἐξωτερικὸς ἐρεθισμὸς γίνεται αἴσθημα. Ὅθεν αἴσθημα καλεῖται ἢ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ προερχομένη ἄμεσος κατάστασις τῆς ψυχῆς. Οὕτω π. χ. ἐκ τῶν παλμικῶν κινήσεων τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, προελθουσῶν ἐκ σώματος ἠχήσαντας (πυροβόλου, κτλ.), προσβάλλεται τὸ ἀκουστικὸν νεῦρον, τοῦτο δὲ μεταβιβάζει τὸν ἐρεθισμὸν εἰς τὸν ἐγκέφαλον, οὗτος δὲ εἰς τὴν ψυχὴν, ἐν αὐτῇ δὲ γεννᾶται τὸ αἴσθημα τοῦ ἤχου.

§ 17. Τὸ αἴσθημα ὑπάρχει ἐν τῆ ψυχῆ, τὰ δὲ συνεργὰ αἴτια αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ἐν τε τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ σώματι. Τὸ αἴσθημα εἶνε τρόπον τινὰ ἀπάντησις εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ἐρεθισμὸν καὶ τὸ πρῶτον τῆς ψυχῆς φαινόμενον καὶ ἢ πρώτη αὐτῆς ἐνέργεια.

§ 18. Πολλάκις πολλοὶ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ παρέρχονται ἄνευ παραγωγῆς αἰσθήματος, ὅταν ὁ ἐρεθισμὸς δὲν φθάνη μέχρι τῆς ψυχῆς. Διάφοροι ὁσφραντικαὶ ὕλαι αἰωροῦνται ἐν τῷ ἀέρι, διάφοροι δονήσεις ἤχων γίνονται, διάφορα κύματα φωτὸς κινοῦνται, ἀλλ' ἡμεῖς δὲν ὁσφραϊνόμεθα, δὲν ἀκούομεν, οὐδὲ βλέπομεν· διότι ὁ ἐρεθισμὸς δὲν ἐξίκετο μέχρι τῆς ψυχῆς ἢ ἐξίκετο μὲν μέχρι αὐτῆς, ἀλλ' αὕτη προσηλωμένη οὐσα ἀλλαγῶν δὲν ἔλαβε γνῶσιν τοῦ ἐρεθισμοῦ.

Ποῖόν, ποσὸν καὶ τόνος τοῦ αἰσθήματος.

§ 19. Ἐν παντὶ αἰσθήματι διακρίνονται τρία τινά, ἢ ποιότης τοῦ αἰσθήματος, ἢ ποσότης καὶ ὁ τόνος.

§ 20. Τὰ αἰσθητήρια ὄργανα εἶνε φύσει κατεσκευασμένα τοιαῦτα, ὥστε νὰ εἶνε δεκτικὰ ὠρισμένων ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν καὶ ν' ἀποκρίνονται αὐτοῖς πάντοτε διὰ τοῦ αἰτοῦ αἰσθήματος. Αὕτη ἢ ἰδιότης καλεῖται εἰδικὴ ἐνέργεια τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Οὕτω π. χ. ὁ ὀφθαλμὸς εἶνε κατεσκευασμένος νὰ δέχεται μόνον τὰς παλμικὰς κινήσεις τοῦ αἰθέρος,

τὸ δὲ οὖς τὰς παλμικὰς κινήσεις τοῦ ἀέρος, ἢ δὲ εἰς τὰς ἀεροειδεῖς ὕλας, κτλ.

§ 21. Ὡς οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ διαφέρουσι ἀλλήλων κατὰ ποιότητα, οὕτω καὶ τὰ αἰσθήματα διαφέρουσι ἀλλήλων κατὰ ποικίτητα. Διὰ τῶν ὀφθαλμῶν π. χ. αἰσθανόμεθα φῶς καὶ σκότος, ἐρυθρὸν χρῶμα καὶ πράσινον, κτλ., διὰ δὲ τοῦ ὠτός τὸν κρότον τοῦ πυροβόλου, κτλ. Ὅθεν ποιότης τοῦ αἰσθήματος καλεῖται ὠρισμένη ιδιότης αὐτοῦ προερχομένη ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ. Πᾶν αἰσθητήριον ὄργανον τὸν αὐτὸν ὑφιστάμενον ἐρεθισμόν παράγει τὸ αὐτὸ αἶσθημα, μεταβαλλομένου δὲ τοῦ ἐρεθισμοῦ μεταβάλλεται καὶ ἡ ποιότης τοῦ αἰσθήματος. Οὕτω π. χ. τύψις ἐπὶ τῆς ἐπιδερμίδος παράγει πόνον, ἐπὶ δὲ τοῦ ὀφθαλμοῦ φῶς, ἐπὶ δὲ τοῦ ὠτός ψόφον. Τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα ἐν μὲν τῇ γλώσση διεγείρει αἶσθημα γεύσεως, ἐν δὲ τῷ ὀφθαλμῷ φῶς καὶ ἐν τοῖς ὠσίν ἤχον. Αἱ αὐταὶ ἠλιακαὶ ἀκτῖνες ἐν μὲν τοῖς ὀφθαλμοῖς παράγουσι φῶς, ἐν δὲ τῇ ἐπιδερμίδι αἶσθημα θερμότητος, κτλ.

§ 22. Διάφορα αἰσθητήρια ὄργανα τὸν αὐτὸν ἐξωτερικὸν ἐρεθισμόν ὑφιστάμενα παράγουσι διάφορα αἰσθήματα. Ἐν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ αἰσθητήριον ὄργανον διαφόρους ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς ὑφιστάμενον παράγει ἀντίθετα αἰσθήματα. Τὸ φῶς, ὁ ἤχος, ὁ πόνος καὶ ἡ θερμότης εἶνε διάφορα αἰσθήματα, οἱ καθ' ἕκαστον ὁμως ἤχοι, οἱ καθ' ἕκαστον πόνοι, τὰ καθ' ἕκαστον χρώματα, εἶνε πρὸς ἄλληλα ἀντίθετα αἰσθήματα. Οὕτως ἀντίθετα αἰσθήματά ἀποτελοῦσιν αἱ φωναὶ τῆς μουσικῆς κλίμακος, τὰ χρώματα τῆς ἰριδος, κτλ.

§ 23. Ποσότης τοῦ αἰσθήματος καλεῖται ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ καὶ ἡ ἔντασις προερχομένη ἐκ τοῦ μεγέθους τοῦ ἐρεθισμοῦ. Αἰσθημά τι μὴ μεταβαλλόμενον κατὰ ποιὸν δύναται νὰ μεταβάλληται κατὰ ποσόν. Οὕτω π. χ. χρώματα, ὄσμαί, γεύσεις, ἤχοι, κτλ.

εἶνε ποτὲ μὲν ἰσχυρότερα, ποτὲ δὲ ἀσθενέστερα. Εὐκόλως δὲ γίνεται αἰσθητὴ ἢ κατὰ ποσὸν διαφορὰ τοῦ αἰσθήματος. Οὕτω π.χ. τὸ φῶς ἠλεκτρικῆς λυχνίας εἶνε λαμπρότερον ἢ τὸ φῶς κηρίου, ὁ κρότος πυροβόλου εἶνε ἰσχυρότερος ἢ ὁ κρότος πίθου κυλιομένου, κτλ. Ἐξαρτᾶται δ' ἡ ποσότης τοῦ αἰσθήματος 1) ἐκ τῆς ἰσχύος καὶ ἐντάσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. Οὗτοι ὁμῶς ὀφείλουσι νὰ ἔχωσιν ὄρια· διότι ἰσχυρότατοι ὄντες οὐ μόνον μειοῦσι τὴν δύναμιν τοῦ αἰσθήματος, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα βλάπτουσι. Τηλεβόλον μέγα καὶ ἠλεκτρικὸς προβολεὺς οὐ μόνον δὲν παρέχουσι ἀντιληπτὸν τὸ ποσὸν τοῦ αἰσθήματος, ἀλλὰ βλάπτουσι καὶ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα (διότι διαρρηγνύουσι τὸ τύμπανον ἢ ἐκτυφλοῦσι τοὺς ὀφθαλμούς). 2) ἐκ τῆς ὑγιῶς καταστάσεως τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Διότι οἱ βαρυνήκοι π. χ. δὲν αἰσθάνονται ὡς οἱ ὀξυήκοι, κτλ. 3) ἐκ τῆς διαρκείας τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν· διότι οἱ ἰσχυροὶ μὲν ἀλλὰ στιγμιαῖοι ἐρεθισμοὶ οὐδὲν σαφὲς καὶ ἑναργὲς αἶσθημα ἐμποιοῦσιν.

§ 24. Τόνοσ τοῦ αἰσθήματος λέγεται τὸ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον ποιὸν τοῦ αἰσθήματος. Ὑπάρχει δὲ τοῦτο συνηθέστατα μὲν ἐν ταῖς ὀσμαῖς καὶ ταῖς γεύσεσι, σπανιώτερον δ' ἐν ταῖς ἄλλαις αἰσθήσεσιν. Ἐξαρτᾶται δὲ καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ὑγείας τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Ἡ γεῦσις τῆς σακχάρεως εἶνε μᾶλλον εὐάρεστος ἢ ἡ γεῦσις πικροῦ ἰατρικοῦ, ἢ ὀσμὴ ῥόδου εἶνε τερπνοτέρα ἢ ἡ ὀσμὴ ῥοῦ ἀνεμιαίου, αἱ ἡλιακαὶ ἀκτῖνες κατὰ τὸν χειμῶνα εἶνε μᾶλλον εὐάρεστοι ἢ κατὰ τὸ θέρος, ἢ καλὴ εἰκὼν εἶνε μᾶλλον εὐάρεστος ἢ ἡ αἰσχροά, ὁ γέλωσ ἢ ὁ κλαυθμὸς, κτλ.

§ 25. Ἡ ποιότης, ἡ ποσότης καὶ ὁ τόνοσ τοῦ αἰσθήματος εἶνε ἀπλῶς διάφοροι ὄψεις τοῦ ἐνὸς καὶ ἀδιαιρέτου αἰσθήματος ἀλλ' οὐχὶ καὶ πραγματικαὶ διακρίσεις. Αἱ διαφοροὶ δ' ὄψεις προέρχονται ἢ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν ἢ ἐκ περιστάσεων ἢ ἐκ προσώπων. Οὕτως ὁ αὐτὸς κατὰ ποιὸν

ἤχος ἀκούμενος μὲν ἐγγύτερον ἐμφανίζεται ἰσχυρότερος, μακρότερον δὲ ἀσθενέστερος, τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ μέγεθος πρᾶγμα μακρόθεν μὲν φαίνεται μικρόν, ἐγγύθεν δὲ μέγα, ὅσμαι εὐάρεστοι εἶνε πολλοῖς ἀνθρώποις δυσάρεστοι, ἢ γεῦσις τοῦ κικίνου ἔλαιου εἰ καὶ εἶνε δυσάρεστος, ὅμως πολλοῖς ἀνθρώποις εἶνε εὐάρεστος, κτλ.

Περὶ αἰσθήσεων.

§ 26. Αἱ αἰσθήσεις, αἵτινες καὶ αἰσθητήρια ὄργανα καλοῦνται, εἶνε ὄργανα τοῦ σώματος, ἅτινα ἐρεθιζόμενα ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν γεννῶσιν ἐν τῇ ψυχῇ αἰσθήματα. Εἶνε δὲ αἱ αἰσθήσεις πέντε, ἢ ὄρασις, ἢ ἀκοή, ἢ γεῦσις, ἢ ὄσφρησις καὶ ἢ ἀφή. ὧν ὄργανα εἶνε οἱ ὀφθαλμοί, τὰ ὦτα, ἢ γλῶσσα, ἢ ῥίς καὶ αἱ ἐνιαχοῦ τοῦ δέρματος ὑπάρχουσαι θηλαὶ τῆς ἀφῆς (ἰδία δὲ ἐπὶ τῶν δακτύλων τῆς χειρός).

§ 27. Αἱ πέντε αἰσθήσεις ὁμοιάζουσι πρὸς πέντε τηλεγραφικὰ σύρματα ἀπευθυνόμενα πρὸς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τηλεγραφικὴν μηχανήν, δι' ὧν ἡ ψυχὴ ὡς μηχανή τις λαμβάνει γνῶσιν τῶν ἐν πῶ ἔξω κόσμῳ συμβαινόντων. Εἶνε ὡς θυρίδες τοῦ οἴκου τῆς ψυχῆς, δι' ὧν εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν τὸ ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου φῶς, εἶνε ὁ σύνδεσμος ὁ συνδέων τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἔξω κόσμον καὶ ὁ μέγιστος συντελεστὴς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου.

§ 28. Ὁ σωματικὸς ἐρεθισμὸς ὁ διὰ τῶν πέντε αἰσθήσεων ἐνεργούμενος γίνεται ἐν ὀρισμένῳ μέρει τοῦ σώματος. Ὑπάρχει δὲ καὶ σωματικὸς ἐρεθισμὸς ἐκτεινόμενος ἐπὶ μείζον μέρος τοῦ σώματος ἢ καὶ ἐπὶ ὀλόκληρον αὐτό, καλεῖται δ' οὗτος κοινὴ αἰσθησις ἢ ζωικὴ αἰσθησις, ἧς δὲν ὑπάρχει ἴδιον αἰσθητήριον ὄργανον. Εἰς ταύτην ἀνήκουσιν ἢ πείνα, ἢ δίψα, ὁ κόρος, ὁ κάματος, ὁ νυσταγμὸς, ὁ πυρετός, ἢ πέψις, ἢ ἀναπνοή, ἢ κυκλοφορία